

Hitzak teman

M. A. UNANUA GARMENDIA

Euskal literatura "kutsatuta" jaiotzen dela, bere historia egin dutenen lanak begira eta laster ulertzen den gauza da; dena den, hizkuntza urrituen halabeharra ezezik, hizkuntza nagusia ere hala xe izan da: letra izan zen lehen kutsabidea. Haatik, mendebaldeko tradizioan, kutsadura horiek fruitarbola bati aleak bikaintzearen itsasten zaien txertoaren antzekoak balira bezala garatu izan dira. Bernard Etxepare nahiz Axular, euskaldunontzat, txertaketa horren aurreneko eragile eta bere kutsaduraren lekuko dira aldi berean; bien "thornua" ezberdinen eredura eman daitezke aditzera hizkuntza urrituetan eta nagusietan agitzen direnak nolakoak diren, batzuetan beste hizkuntzatatik eratortzen baitira, besteetan ordea lengoala berberak eskaini lezazkeen bihurtzetatik.

Aurrera egin baino lehen, jakin, gogoeta hauek zergatik publikatzen diren, zer terminotan hasi diren ohartu eta gero besterik ez daiteekela uler; hau da, Koldo Izagirrek, Xabier Mendigurenek elkarrizketaturik, egiten zituen gogoetetatik abiatzen dira, bertan esaten zituenak, beren erradikaltsunean, doiaz goitik, edo azpitik, doazela baitirudizkit, hots, erradikalkeriatan eroriz. Berari hartzen diot, beraz, "kutsadura" hitza abiapuntu gisara, eta egoki deritzot bere horretan esamoldeari, bai eta bere bitartez azaltzen zuen ideiarri. Hortik haragokoak egiten zaizkit gogor, non, bere iritziko, jakin beharrekoa ongi kutsatzea baita, eta gaizki kutsatzen direnei muzin egin. Lauaxeta litzateke atzerriko aireak emankorki bereganatzen jakin eta irakatsi zuenaren adibide, Bilintx berori antzuki egin zuenarena; geroxeago dator Axularri buruzko juzkua. Honetara allegatu aurretik, hona hemen alpu horiek banan-bana: Lauaxetak "poeta izan gabe... gure

poesia modernoa abiatu zuen"; Bilintx "poeta txarra da... poeta kurtsi bat", burgesiaren zerbitzura zegoena; Axular bere garaiko klase dominatzailearen morroi bat izan zen, eta bere estiloa horretarako tresna aproposa ezinbestez.

Etxepareri iradokizunak nondik ote zetozkion, zerk-nola kutsatu zuen jakin nahiz, bere izkribuan agerikoan eta hondarrekoan nabari denari begira doieritzi genezake, "doktrina eta plazer hartzeko" litzatekena baterata baitzerakuskin agerian eman beharrekoari zegokioenez; haatik, bereizita eta hondarrean emanari zeratxekion batekoa ala bestekoa, doktrina ala plazerra, aukera beharra, eta hondarrean eman beharrekoari estekatuta, beraz, bakar-bakarrik "solaz egiteko, kantatzeko eta denbora iragaiteko materia" zatekeena, euskara idatzia jorratzearen apika, ordea sueltoagoan ere dantza zitekela-koan ere bai benturaz. Aurreneko kutsadura, izan ere, idatzi behar hura zukeen ausaz, basoko hizkuntza hura lengoaia ere bazena frogatzeko aproba hor baitzegokeen estreina, aproba formal horretan, hitzak hizki eta hizkiak abeze egiten asmatzerakoan. Izango da hor nonbait, beharrik, bere originaltasunez eskribitzeko era propial eta harrigarri bitxirik Neolitikoko kobazulotan galduta, oraindik orain horregatik dezifratu ere ezin den idazkera askozaz ere abantailatsuago edota ikusgarriagorik, jatorrez eta jakituriz beteagoaren aztarna, Champolion baten gisako injineru-filosoforen baten edota elitiko nornahiren zai, baina bien bitartean ulergarri eta txalogarri ere bada Etxeparek bere burua harro erakutsi izana, idazmolde honen garai-pena doi-doi loturik datorrelako beste hainbat garai-penetara. Horieta-rantz zuzentzen zen Etxeparek euskarari buruz zekarren laudorioa, eta, bidebatez, bere buruari ere egiten ziona. Letretatik dantzarako, sueltorako nahiz agarraturako, edukiz moldegaitz zituzkeen haien aldean, apropos moldagarri eta doinu-joleago ziratekeenen iturburuan nortzuren edota nondiko kutsadurak soma daitezkeen araka liteke beren belarriak luzatu dizkioten iritzi-emaleen artean.

Inprentaren lilura, izan ere, ez zen gertatu maite zuen lengoaiaren aurkientzarako bide hutsa, bere hitzen zabalkunderako bide ere bihurtu zuen-eta; bestelakoan ez daiteke zentza zer gertatzen zen bere "ignorantziaren araura" egina, zeren, hots, "ignorantzia" horretan ezaguera itzela nabarmentzen da, eta ezaguera literario honexen kariaz jabe gintezke Etxepareren originaltasunaz. Eskaintza-hitz apal haietan ohartu beharrekoa litzateke horregatik zera ere, liburu oso

bati buruz ari zela baimena eskatzen hain zuzen, kortesiaz bere borondatea bere jaun eta jabearenera makurtu arren, eta "osoan" esatean osatua zihoala ere uler: "hatsa eta fina" bere baitan zituen izkribua ateratzen zen bere eskutatik, onespena eta zabalkundea eman ziezaiokeen eskutara artezki. Alegia, ikuspuntu literariotik, liburu hori ez da zorizko kopia-bilduma bakan bat, eta irizpide literarioa balia dakioke horrenbestez berari ere: egilearen zigilua darama bere osoan eta aldenik alde egituratuta dager. Berenez beretara, Etxepare mendearen seme zelarik, ez da sasoi haietan puri-purian agertzen ziren konfliktoen miraila eta haurride hutsala; Ertaroa eta Berpizkundea ezezik, bere burua eta bere mundua lehiatzen dira kopia horietan, eta ezaugarri hauek ematen diete nortasuna eta autoritatea hain zuzen ere. Bere buruaz eta bere koplakari eginkizunaz jabetzen zen norbaiten aurrean gaude, eta horregatik somatzen dira ezin ukatuzko batasun aire bat eta esku bat bere lanean, nahiz eta zebilzkin medioak ez izan, ziurrenik, bere sorkari; medio horietan ezagutzen zaizkio tradizioak, eraginak, antzekotasunak eta abarrak berari, baina gainerantzekoan ezagutu behar zaio, baita ere, bere-berea litzatekeena.

Luis Villasante izan zen, elizgizonaren hurbilago eta beronen prestakuntzari adiago, liburuaren egituraketaren lehen giltzarri literario bat ohartarazi zuena. Bi partetan banatzen zela ageri-agerian zegoelarik, ordea, atal doktrinala osatzera zetozen motiboak narratiboki estu-estu nola lotzen ziren erakutsi ahal izan zuen, honekin lotura formal bat ere eratzen zela igertzeke horraatik. Hainbestean, oraingoan elizgizonaren aurreritiz balinba, bi sail nagusiak zatituta eta bananduta ulertu behar zizkion Villasantek, koplakaria arronkeriatar sakrifikatu eta fedakina goen mailara jasoko bazuen. Garaikoak garaiko eta desgaraikoak desgaraiko, Etxepare zenbateraino zen gizon jantzia, eta zer letratan jantzia, jakiteko inguruabar literarioa begiratzea ezinbestekoa izanik, zenbateraino zen "sinestun zintzoa" ikasteko bere hitzetara begiratu beste biderik ez dago zinez, eta bide zidorra da gero hau, irakurle hainbat irakurketa topa daitekeelako. Antzekotasun literarioaren arabera gogoratzen zuen Villasantek Hita-ko Artzapeza, nondik ere baitzekarkeen eredu egokia irakurketa piaso eta ulerkor baterako, aitzindari haien artean "analogiak" ikusaraziz: biek hartu zuten, antza, "amorio onak eta txarrak" erakutsi arren, biok ondo bereizten irakasteko lana: "el autor canta en primer

término o recuerda las verdades de la fe y el camino del buen amor; pero como desgraciadamente es cierto que muchos siguen los caminos de los amores prohibidos, también para éstos ofrece motivo de solaz y distracción”.

Villasantek Hitakoa eta Eiheralarrekoa xede pastoral amankomun baten ariora ahaidekotzen zituen, zeren lehenbizikoagan hori nabarmen bazatekeen, are nabarmenago iritzi zezakeen, ustekabekoak garaiei egotziz, bere jarraitzailea litekenarengan, fededun burutsua eta fedegabe burugabeak bereiziz. Hala eta guztiz ere, gauzak behartu, alderantziz ere behar daitezke: Etxepareren hitzetan lehiatzen zirenak ez bide dirateke horiek, fededuna eta fedegabea alegia, “mundua” eta “eliza” baizik, eta, bion erdian, bere ahotik ateratzen zena bere buru-barrenen aitortpena date bestentzat otoitza baino lehen. Berbera dakusakegu, honela, nola doan “Jaunaren etxera”; han, baina, ez dabil exortazioak egiten, bere buruari ari zalo hitz egiten, doktrinazkoaren aurrean paratu eta bizipenak hortik en-delegatu nahirik, are fede-gale fededun baino hobe. Eskaintzen zitzaion “endelgamendua” hura jakinkizun zen berarentzat hasera batean, eta doktrina adierazpide bihurtzen zuen harik eta ez zuen espreski eredu egiten; alde hau, egituraketa narratiboaren arabera ordenatzen den barruraketaren ariora (Villasanteren iradokizunak gogan), sinalatzen da lehenbiziko Orazione igandeko-tik bigarren Orazione-ra dagoen aldean. Gero, ordea, badagusakegu hortik irten eta mundura itzulliz; baina berbera da, hor ere, ez bestiak, munduaren zantzu-emale, beste morrontza eta beste nagusigo batzutara gogabera. Villasantek, horregatik, liburuko bi sailen arteko iragaitza ezabatzen zuelarik, xede doktrinalaren bi dimentsioak hatzeman nahiz, emazteen faboretako litezkeen garbitasun eta gurbiltasun eskea zeharraldatzen zien, bitartekari bezala, gorabehera horiei, balizko “mariologia” baten arau ulertzeko. Zentzu honetan, zehazkiago sugeritzen zituen Luis Mari Mujikak, zehazkiago testuinguratzen zituelarik ere, Gonzalo de Berceo baten kidegoa eta, iraztean, baina zuhur eta argiro, jadanik mendeko zerizkion joera konfesionalak eta literarioak; hainbestean, beraz, kidetzen dira bestiak beste Berceo eta Etxepare ere, “teologia mariana” deritzanarengatik ezezik, garaiko ekimen “utilitarista” zeritzanaz baike.

Dena den, bigarren giltzarri literario bat aurki daiteke bereizturik ematen diren bi sail horien artean zubia eginez. Zentzu honetan,

Koldo Mitxelena Amorosoren gaztiguia aipatzen zuen, non Villasantek ahalik eta alduen erakutsi nahi zituenak komunikatu egingo baitzituzkeen, liburuiko iragaitza nagusia ikusaraziz; haatik, batasun zabalago batez jabetzen zen Mitxelena horrekin, nahiz eta berak ere Hitakoarekiko antzekotasunak garbiro ikusi, ausazkoak Iritzirik aitzitik: eragin zuzenik zegokeenik zalantzan jarriz, estilo antzekotasunak ziren berarentzat, Berceorentzat Mujikak azpimarratzen zituenak bezalaxe, eta beren kalitate literarioaren arabera erkatzen eta epaitzen zituen banaka-banaka hartuta, ez xede doktrinal amankomun baten arauz. Hau da, Etxepareren liburuaren batasun-areala eta Juan Ruizena toki ezberdinetatik datozke eskuarki; edonola den, bateraketa hori bide ezberdinetatik gauzatzen da, fikziotik eta honen dramatizaziotik Hitakoaren kasuan, Eiharalarrekoarenean aldiz, ez daiteke fikzioa horren erraz eradoki. Horrenbestez, Mitxelena Etxepareren aire propioak eta euskal tradiziokoak nola ezkontzen diren erakusten saiatu zen batez ere, edota erakuspen horiek laburbiltzen, euskal literaturako tradizio filologiko luzearen mutur batean bera, eta ahozko tradizio luzeago nahiz galduago baten aztarnak beste muturrean. Hein horretan bai hatzematen direla eraginak Etxeparegan: aire eta mintzaira herrikolei esker ikasi bide zuen ebakitzen bere ahozkeraren eta neurtzen bere hitzak; koplak idatzi eta koplak idatziak bateratzen inondik ere ez.

Irakurketak arestiko zentzu nabarien horien zordunegi direlako, agian, behaztopatuta gertatu izan dira bestetarako, non elizgizon fededunaren iruditik gerturatzen baitzaizkion gizasemearena litzatekenari, biak alderatzera erabaki gabe eta, horrenbestez, Mitxelena hitzak gomutan, bere golkotik zeragoionari igertzeke: "euskalzaletasunak eragin ziola, bai, argi dago; baina ez bertsotan ihardutera, hori barrenak agintzen bide baitziona, euskal neurtitzak izkributan ipintzera baizik, eta inprentaren bidez munduan barrena zabaltzera (...) Herri poesia ugariren jabe ginela badakigu, idazten ez zen poesiaren jabe, ordea, eta euskaldunon gogoak bertsotara emanak zirela ere bai, orain adina eta are emanago". Giroan zetzan, hortaz, gizartean, joera, baina Etxeparerenak sustraiak hor bota baitzituen, oso eratsu bota zituen, giroan zetzanaz jabetuz eta alatuz aldi berean, bere gogoetak antze eraginez. Badakusakegu, ez elizgizon fededuna, baina gizaseme fedegalea Jaunaren etxetik harakoan egindako bide beretik, urratsa urratsean eta sartzean bizkar ematen zionari bizkar

ematen badaezpada, mundura ateratzen: atzean dira dagoeneko Oratorioa, Sainduiak, Andredona Maria, Kurutzea, Gorputz sailndua, Bathaiarria, llerria...eta gomendatzen zaio leinakoari arratsian begira dezan peril guzietarik, morroi izateari utzirik: munduan da eta horko perilak dagoeneko egiunezkoak dira, aldiz "konpainiak", nola goiz-arratsetakoak hala literarioak, ez dira batere egiunezkoak.

Hirugarren giltzarri literario baten berri badugu, hainbestez, E. Urruty eta E. Gil Beraren belarri fin eta moko zorrotz eta lotsagalduei esker, non, azken beltzean, begirada arras desenfokatu ahal baitzalgu Etxepareren barruetan grinatzen ziren bi irudi haien mailaketaz, non, bada, Etxepareren "irrifarrea", bere begiratu ironikoa, iraultzen zaigun atzekoz aurrera, liburuaren bi sailen banaketan oihartzun joko gorde bat balego bezala: zerk juzkatzen du zer, elizak mundua ala munduak eliza, erlijioak gizasemea ala gizasemeak erlijioa? Azpi-oihartzun horiei adi nabari zitzaion harridura L. M. Mujikari ere, Jaurgainen iritzia oroitzerakoan, elizgizon berant egingo zela eta, horregatik ordukoak liratekela eranskin profanoak eta; hala ere, harrimena guztiz itzaltzen ez zitzaiolako geratzen zitzaion zalantza nabarmen, ulerkaitza zaigun "bapatekotasun" bati fido. Alta, Hitakoarekiko antzekotasunak oharturik ere, elizgizon fidelaren ikuspuntutik baztergarri liratekeenak esan egiten zituelako, isildu ordez, ezaugarri orokorrangoak, garai haien lotuagoak, topatu ahal direlako ahaikoago iritzi dakizkioke forma batzuk orokorrean, Mujikaren iradokizunen arabera: "las motivaciones de su creación se detectan en gran parte en la poesía trovadoresca provenzal de los siglos XII y XIII que rápidamente se extendió por el Sur de Francia y las cortes de Italia y España".

Hurbiltasun literalaren ikuspuntutik, hala ere, Hitakoa eta Berceo bezain badaezpadako agitzen da Gil Berak nahi zuena, hots, François Villon jaunarena (Clément Marot bat ere aipatzen zuen berak; nik ez dut bigarren honen berririk eta aski zait lehenarekin). Hau ere giltzarri suertatzen bazaigu, gizasemearengana gehiago hurbiltzen gaituelako da, eta, berebat, Etxepareren aurpegi erdi-apostata, ernegaria, nabarmen arazten duelako hain segur; alegia, bi sailen arteko elakarretaratzea ulertarazten duelako bidebatez. Villonenak bezain ageriak eta zorrotzak ez baldin badirudite ere (hark baino bizimodu erosoagoa bazeraman ziur Etxeparek, berberak aitortuta dakigu), lotsa-eza eta ironia gordina lirateke bigarren sailera irten ahala indarra hartuko luketenak, Amorosoen gaztiguya-n arin badarik, sendoago Emazten

fabore deltuari, eta sarri-sarri azkenik. Azken finean, Urrutyk dokumentatzen zuen "konpainia" haren aztarnak gertatzen dira, ausaz gerta ere, hurbilketa testuala osoen, denetara hedatzen delako hain zuzen osoen, jasan dezaketenak honenbestez, Carmina Burana kantutegian jasotzen direnak ere lekuko; François Villonen hurbilketa, horien alderditik ere, beraz, zilegi da Gil Beraren argudioen ariora: garaikidetasuna eta bestelako kidego bat ere ikusarazten da. Ordea, Villonen liburuko letra baino are esanguratsuago zailo liburuaren tankera, somatzen baitzaio honi ere liburukia borobildu nahi bat, bere burua borobilaren erdigunean kokatuz gainera: Etxepareren "Ignorantzia" eta Villonen "povre de sens et de savoir" hura elkar aise truka litezkeen aitopenak dira: beren jabetasuna adierazten dute antifrasiaz. Hala ere, are finago gertatzen da kontrakarrean Etxepare bihurtura formal horretan, Villon traketsagoaren aldean.

Amodio kortesaren formalitateak dira, bai, L. M. Mujikak erakutsi bezala, kopia horiek elkarrekin egituratzen eta estekatzen dituztenak: badabil hemen gaiak, moldeak eta gako narratiboak zertzeladaka hautatzen dituen buru argi bat, egile datekeen bat. Lehen begiratu batean, bigarren saillean ez dago aurrenekoan hainbesteko antolaketa-rik, egituratu gabeagoa dirudi, hemen ez baitira lehenbizikoan bezala urratsak beren sinboloekin zehazten, eta narraketa, Etxepare kantariaren narraketa, kontzerturik gabe ageriratzen zaigu; koreografia bat kausitu ezean kontzertu gabe, hain zuzen ere, eta trobaritzaren moldeak gogoratzean Mujikak, bere ñabardura guztiekin, erdiz-erdi asma lezake ("koreografia" idaztean, Etxepare azken bi eranskinei damaizkien izenburuak ere gogoratu nahi genituzke, bi dantza-izen hain zuzen ere: kontrapasa eta sautrela, kantu-korro alditsu bati fina ematen). Haatik, saila sailarekin egituratzen duena datza, bide, arte handi horren dohainen jabearen eskutan. Esanguratsua da, zentzu honetan, Etxepareren ikutu kultistaren isladak hutsa baizik ez datekeen "poeta" terminoaren agerpena (ludizio jeneralean agertzen da "iurista", "teologo" eta "doktoriak" hitzekin batera lerrokatuta eta bere horretan bakanduta), zeinaz, bere berezitasunean, Etxepareren modernotasuna igertzen baita behar bada: iturri literario hutsen maneliu bat eta horiekin bere burua harrotzen duen norbait.

Tradizio arrotzetatik bertakora etorri, berriz, Etxepareren errezepzioa nolakoa izan zen gogora ekarri beharrekoa da nahitaez, zeren bere inprimaklari erne erreparatu zitoten apurretarik, Arnould

Oihenart bakarrik sinalatzen da iritzia emanez: "bi partetan banatuta dago, lehenak Doctrina Christiana-ren pasarte batzuek ematen dizkigu, eta besteak (bere kartzelatze auhenez aparte) amodiozko neurritzak, aski errespetu gutxikoak eleiz gizon batentzat, eta batipat arimazain den apez bati ez dagozkionak". Antza denez, Oihenarten abegi gaitzari zaionez, bere traktatutxoan olerkari gisara izendatzen zuen arren, mezprezatzeko izendatu ere, lehenagotik birritan izendatu gabe gogoratu izanak darakutsa doi-doi zer estimutan zuen: kaxkarrak iruditzen zitzaion poeta, eta kaxkarrago elizgizona. Abegikortasun ziztrin honen zergatiak gogoetatuz, J.-B. Orpustanek eskaini zituen argibideen arabera, Oihenarten arrazoiak uste baino konplexuagoak dira eskuarki, eta apika arrazoi poetiko hutsek baino indar handiagoz eragon zuten haren animo gartsuan erlijiozkoek eta are politikazkoek. Nolanahi den ere, Oihenarten tema praktikan singletu egiten da, bere liburuaren konposaketara hain zuzen, bere poema bildumaren egitura Etxeparerena doi-doi desegituratu eta birlandu ondoren zertzen baita, eta bere liburuarentzako asmatzen zuen egituraketa bestearena ohartu eta gero baizik ez baitaiteke zentza. Honela dio Orpustanek: "Eztakit aski ohartua denez iduriz bitxikeria honi: Etxeparek eman zuelarik, Oihenartek berak dion bezala liburuak "bi partetan zatiturik", lehenean doktrina girixtinoaren zatiak, bigarrenan maitasunezkoak (eta ere prèsondegiko "kexua", Oihenarten hitzaz ballatuz), Oihenartek ere eman zituen bi zati, baina gaiak alderantziz, lehenik maitasunezkoak, bigarrenik "lainkozko neurritzak", erdaraz "Vers de Devotion" (eta aurriztean "quelques rimes pies")... Ageri da zerbait moldez aitzineko liburuak duela ondokoak manatu..." Oro har, beraz, egitura poetiko bat eta berari eutsiko zioten biek, baina alderantzikaturik "hatsari eta finari" zegokienez: sailik sail allegadakoa behar zen batentzat bestearentzat abiapuntukoa izan zena. Horrenbestez, azkenaren buru argitasun artistikoak, ilundu orde, argitu egin dezake lehenarena: Oihenartek Etxepareren liburuaren ekarpen formalaz ohartuta heldu zion berearenari.

Bi sailen bateraketa, hemen nabaritu nahi denez, Etxepareren borondatez burutu zela, bere ganorez bilbatu zirela, biak dauden bezala, egiazko ustea gerta badadi, beste horrenbeste esan liteke sail horietatik soltean geratzen diren liburuak azken hiru aleetat. Soltean, hurrenez hurren, batek bere albiste biografikoa eskaini lezake besterik gabe, beste biek hizkuntzaren apologia hutsa

erantsiko lloketek balizko bildumari. Honelatsu zatitzen zuen liburu Patxi Altunak zeren, bere iritziko, sailak garrik gai bereiztuko lirateke, nahiz eta lauek batera Etxepareren lanaren sustrai herrikoiak erakutsi, Etxepare eta bere herriaren gogozko kidetasunak azaldu nahiz. Dena den, bi izan, hiru izan, ala lau izan sailak (ikerlari ezberdinek proposatu dituzten anallsien arabera), horietatik zori hutsez irtengo lukeen bilketa ondorioztatzen da, bilduma lege zentzurik hartzeke eta, beraz, bakuntza berezirik signifikatu gabe. Aitzitik, Etxeparek atal horiek batzeari ganorez ekin ziola uste izanik, soltean geratzen zirenen ulermenak aurreneko bi atal nagusien artean sumatzen zena indartzeko balio lezake, alde edo moldez, hau da, bildumaren egituraren frogarri berriak dirateke. Edizio laburragoren bat ba ote zen lehenagotik, zehatz eta mehatz ezerk frogatzen ez duen hipotesia da, dohainekoa; haatik, kantutegiaren konposaketan, grafiari kasu eginda, bi aldi gutxienez ezagutu ahal direla zuhurrago frogatzen delarik, ohargarria da argitalpenaren aurreko eranskin liratekeen horiek, hitzaurrea eta azken bi kantuak, liburu borobiltzera balizik ez datozela, hasera eta bukaera doi-doi finkatzen baitizkiote. Zentzu honetan, bere buruaren "kantua" gauzak gehiegi behartu gabe jarraitzen zale arestikoei, nola eta horrela, bere laindo zorigabeaz baino gehiago, bere ganoreaz eta borondateaz arituko baillitzaigukeen mintzatzen batez ere, aurreko bi haletan gogabideak salatzen zituen berberaren jabetasun-nahi hartaz, kontzientzia-nahi grinatsu haren menpeko. Azkeneko bi kantu haiek ere, benturaz, lotura horren bitartez jartzen dira zentzabidean osoenik, zergatik-ze kontzientzia horixe gaitzen baita hizkuntza kontzientiaren sostengu bezala: nola zentza, bestela, euskararekiko bere herritarrei zihoakiten ardurazko deladarrak gain, arrotzengan eta jauntxoengan erne gura zukeen "galdia"? Euskarak beste lengoaien gainetik zekarkeen "floria" ez date, horregatik, urrutiegi joatea litzateke-eta, tubalitek aldarrikatuko zuten sustantziatzko jakituria bitxietan bitxien hartan, balizik eta Etxeparek bere kantuetan zuzenean erakusten eta aipatzen zuen gogabide apalago hartan... bere buruaz estu-estu ironizatu egiten zuelako apalago.

Horrenbestez, herri poesia ez eze herri ezaguera isurtzen uzten zuen Etxeparek bere kantutegian? Zer izpirituzko edo gogozko kidetasun zatekeen berak zabaldu gura zuen hura, bere hitzak zirkulu

kultuetan isiltzen zirelarik, bere aireak aldiz ahoz aho iraunarazi zirela ematen du-eta? Baliteke, beraz, Oihenarten etsaigoa, giroan baitzeu-dekeen antzeko etsaigo eta lehia poetikoak trobarien artean, giroaren errainu izatea, eta beste zeozeren errainu ere izatea irakurlearentzat, zeren Oihenarten arrapostu temati hori, berealdikoa gertatzen delarik bere horretan, hain bakana eta hain goratua, are adierazgarriago suertatzen da baldin eta igartzen bada nola, zenbateraino, izan zen isildua Etxepareren lana gainerakoan, sortzez horren aldarrika sortua zelarik euskal letren mundutxoan. Alta bada, mundu horretan segitu ziotenek ez ziotela aditu? Sinestezina, zinez; egia itxura handiagoa dauka, Oihenartek hasera batean bezala gairontzekoek ezagutu, isolatu, isildu eta bere aurka prestatu zirela esateak. Patxi Altunak iradokitzen zuenez, Leizarragak Oihenartek bezalaxe jokatu zuela frogatzen da, otean izenik eman gabe haren aipamena egingo baitzuen honek ere, baina eta arrazoi berberaz pentsa daiteke iguala Axularren gainez.

Berriro, bada, tradizio arrotzetara jo gabe, ez ote liteke bertakoan kokatuta saia Axular baten harreraren eta ekimenaren sustraia baita? Axularri zaionaz bezainbatean, bere ezaguerari doakionaz hain juxtu, asmo beretsutik jalgitzen den idatzia da berea gero, euskara jalgi behar baitzen plazara, eta euskararekin doktrina zuzena; haatik, ez edonola, orain aitzitik "entseiukarrean bezala" borobilduta alajaina. Eskribidore ernea zela ondo asko erakusten du mintzamolde eta idazmolde ezberdinetaz zerakutsan arretak, non jarririk norentzat idazten zuen deliberatuki. Azken finean, bai kutsatze eta bai itzultze ahalegina izan baitzen berea, non bat bederari aproposago erakusten bide baitzaizkion gauzak bere hizkeran, gauzak berez arrotz gertatu arren; eta doktrinari lotzen zitzaionarekin bazekien Axularrek, hizkuntza bati ere lotzen zitzaionez, hizkera kontua ere bazitekeela hitz berbera kutsatzearen arrazoi: zer egin, izan ere, adibide baterako "cada cosa a su tiempo" esatea agintzen zenean, penitentzia kontutan are gehiago (eta Etxeparek alderdi pastoralena gai honen gainean jorratzen du arduraz), ordainetan "aldian aldikoa eta gero gero-koak" asma zezakeenarekin? Halatsu aritzen erakusten zuten Etxepare baten kopia haiek besteak beste: "oraino, amorea, gazte gituzul! leinkuaz orhitzeko lekhu diguzu"... Etxeparek ezarri bide zituen apika puntu zitalak zirika; Axularrek, ausaz, arrapostu erretoriko eskerga atondu zien.

Ettxepare oro har literarioa dei daitekeen ezagueraz eta burujabetasunaz dohaituta ikusten bagenuen, hitza hertsian hartuta juzka daitezke Axularren ezaguera eta burujabetasuna gisa horretara, berea letratu osoaren jokaera baita, eta horregatik prosista jabetzen zen bere ekinbideaz poeta bereaz jabetua zen neurri berean. Eitez, Axularren lana har daiteke zinez lehen literatura lantzat, honek ezaguera gramatikala, eta zehazki eredu gramatikal greko-latinoen pekoa, eskatzen duelako (latinezko "literatura" terminoa sortzez grekerazko "gramatika" terminoaren itzulpena da; horrelatsu erabiltzen du Astarloa batek), eta eredu horien jarraian gaitzen diren mintzamoldeei deitzen zaie "literatura hizkera" mendebaldeko tradizioan. Hizkuntzalaritzaren ikuspuntutik, nahiz eta gaur egun ez izan hain erraz irensten den baleztapena, Wilhelm von Humboldtten teoriak hari horretatik garatu ziren, non, hizkuntzen artean arruntik funtsezko bereizkeria sustantzialak egiterik legokeenik erruz ukatuz, lengoaiaren eta gogamenaren ekonomian adierazpen lerrun mailakatuak bazirela gogartzen baitzuen uste osoz, eta eredu greko-latinoen egokitzapen maila hartzen zuen herrialdeen hizkuntza kulturen mailaren zantzutat. Euskara, besteak beste, halakotzat zeukan, eta Axular, batez beste, hartarako eredu, estiloaren jabe iruditzen zitzaiolako batez ere, estiloa Humboldtentzat zeren zantzu zen ahaztu gabe. (Egia da Axularren liburuaren bigarren argitalpena eduki beharko zuela eskutan berak, Guerocho guero izenez ezagutzen zenez, eta argitalpenaren datak besterik ezinezkoa egiten duenez; baina lehenbizikotik bigarrenera sumatzen da aldaketa tipiena dirudienez, doi-doi grafiazkoak liratekeenetara murrizturik). Hitzez hitz, hauexek utzi zituen idatzita hari eta haren liburuari buruz: *"es digno de mención por la circunstancia de que el autor ha empleado un cuidado muy particular en su estilo y ha entretejido sus razonamientos filosóficos y religiosos con pasajes sacados de autores antiguos"* (kurtsiba nirea da).

Humboldttek esana ez da Jaunak esana, noski, baina ez da norknahi esandakoa ere, euskararen miran burubelarri ibili zen batek esandakoa da, bere hizkuntzalari lanetan inflexiozko puntu bat markatu zion batek esana gainera, hainbat suposamen linguistikotan (euskarari buuzkoetan ere bai) desbideratuta ibili bazitekeen ere. Euskara, besteak beste, eredu klasikoetan bete-bete borobilduta ikusten zuen formakuntza prozesuan aurreratuaren adibidea aurkitu

zuen, hau da, hizkuntzen sorrera hipotetiko bat asmatzera erabakirik, sorrera hori baldintza zezaketen bi alderditara banatuta beren doitasunarengatik bi muturretan aurkitzen ziren hizkuntzentzat (txinera eta grekoa muturrez mutur) etorki bateratua eskain zezakeen balizko "eredu primitibo" bati doi-doi egokitzen zitzaion ezagutza jaso zuen; euskararen ezagutzarekin, bereziki, jabetu zen horretaz guztiaz behar bada. Dena den, badakit mamia eta moldea bereizteko gai direnek harritu egiten dutela Izagirre, eta horregatik muzin egin liezaiokeela pantxo asko, haatik Humboldtten ikerketa konparatiboen abiapuntuan konstatapen hori dago: hizkuntzen forma noranahikoa da, hizkuntzak bata bestearekin alderatzean sumatzen da, eta hizkuntzalariak berori atzematera zuzentzen ditu lortzak. Hizkuntzen ikerketa konparatiboa beren osagarrien erregularitate formalaren ikuspuntutik era daiteke, eta hortik suposatzen da balizko osaketa-bide orokor bat ere.

Humboldték bi epealditara laburtzen zuen hizkuntza ezberdinen garapena (zerikusirik ez du geroago "diakronia" deituko zaionarekin, nahiz eta berak horrela denboraren faktorea begiesten zuen), estreinaoari "formakuntzazkoa" zeritzon, bigarrengoari "hobekuntzazkoa". Formakuntza sasoiaren bere atarramendura iritsiko litzateke hizkuntzen egitura, bakoitza bere entelekian hatzemanik; hobekuntzazkoan, gogamenaren emaitza "mekanikoak" ez baina "biziak" liraten neurrian, garapen amaigabeak biderako litzaizkieke, non hiztunen ezaguera linguistikoek ekin bailezakete, hizkuntza fintzearen, engoitik aldatzerik ez luketen oinarritzko forma gramatikalen gainean, sinu historikoak baldintzaturik osotara, hizkuntza eta kulturazko emaitzak bereiztu ahal balira bezala. Behaketen arabera, ezin da topatu hizkuntzarik bere formaziozko sasoiaren, eta denak aurkitzen dira hobekuntzazkorako gaituta, aurrekoa kunplituta izatearekin bakarrik. Beraz, ikerketa konparatiboak bi bide har ditzake, hizkuntzak anitz izanik beren arteko loturen arabera erka litezkelako, batetik, baina, baita ere, bestetik, kulturazko hizkuntzen garapenaren ondoriozko alderaketaren arabera, den azken garapen hartan aniztasun berbera erka litekelako, den eredu bakarraren galbahetik sailkatu behar lirategelakoz. Hizkuntzen entelekiarekin parez pare, "endeleguaren teleologia" bat ere begira nahi luke Humboldték, eta nola datorren berariaz heterogeneoak diren formakuntzaren bialdi horien iragaitza egitera tarteko nahasmen sasoi bat, non hizkuntzak elka-

rrren artean ere hartu-emanetan osatuko bailiratekeen, hala biderako litzateke bakoitzaren endelegamendu propioa bestenarekin nahas-masean kulturazko atarramendu amankomun batetara. Atarramendu hori objetiboa gerta liteke, gogamena egituratzearekin batera endelegamendu hutsa gaitu lezakeelako, baina hizkuntza tresna huts bihurtzearen kostuan; aldiz, hizkuntza bera bere fisiologia propioa lukeen organismo bat ere balitzatekelarik, bere dohaineko emaitza gisa garatzen dituen medio formalei esker bidera liteke bere ikuskera osatzera, baina medio hauek dagoeneko usuario erretorikoe-tan mamitzen dira, literatura idatzian artezki, hiztunek asma lezake-tenari adiago. Axularren idazkeran Humboldték hizkuntza baten bi xendra kultural horiek kausitzen zituen ibillita: bere inprimakiarekin euskarari estilo bat inprimatzen zion, eta gogamena goen mailako burutapenetan murgiltzen zuen, bere iturri klasikoak zirela medio.

Axularrek delako "burujabetasun literario" hori bazuela frogatzen dute besterik gabe "irakurtzalleari" eskaini zizkion hitzek. Euskalkien arazoaz jabetzen zen eta libre uzten zion bidea beste edonongoaz balia zedin edozeini, baina beroriek guztiak erreten bakar nahiz gorabeheratsu batera bilduarazi nahian, batzuek eta bestea, moldeak eta doktrina, alde alde banandu ahal zituelakoan bere baitan: arren aholkatzen zuen, bada, eta errekeritzen, mintzairak beren moldeeta-
ra gara zitezen alde batetik, baina bestetik hitz bakarraren gorailu egoki gertatzera saia zitezen: "baiña euskara eta euskararen mintzatzeko eta eskiribatzeke moldeak eta diferentziak utzirik: zeren hek azala eta lorea bezala baitira: har ezazu liburutto hunen fruitua, barreneko mamia: haur dasta ezazu, irakurtzen duzula, ez lehiaz, ez gaingiroki eta ez arbuizatzeke kontuan ere". Haatik, euskara hutsaren arazoa euskaldun hutsei mintzatu beharretik baldin bazetorkion zu-
zenez, ordea zerarren presta ziezalekeen izkribua "letratu handi" izan gabe "deus etzekitenak" ere ez ziratekeenei, eta zeintzuk lirateke beraiek, letratan ohitzen hasiak ez beste, bihurrera gramatikalki eta erretorikoki jakin batzuen ezagule? Literatura hizkuntza, tradizio greko-
latinoan bertan, literatura gaiak baldintzatuta agertzen da, agertu ere, hor nonbait ez baita biderik ez zuzenik horiek eguneroko gai balira bezala azaltzeko, ez eguneroko hizkeraz adierazteko, eta dia-
lekto teknikoak eratzen zituzten halabeharrez; xede, iraupen, modu eta bitarteko ezberdinak eskatzen zituzten horiek: poesiak eta entse-
guak besteak beste.

Eredu horiek diratekeenik bakarrak, ala hizkuntza bakoitzak horien eredura ordeztu horien antzera badituzkeenik bereak uste izatetik, Humboldttek uste zuen bezala, noranahikoak liratekeen egituraketa formalak eta perpaus-aldi hutsak bakandu daitezkeela uste izatera aldatzen dena ez da jadanik aurreiritzi kultural bat, hizkuntzalariazaren irizpidea aldatzen da orobat. Uste horretakoak izan ziren Pragako batzara bildutako estrukturalistak, eta horien ariora literatura hizkuntza, edota kultura hizkuntza, bere horretan, komunikazio hutserako ez baina betekizun berezi batzuetarako bakantzen ziren mintzamoldeei zor zitzaizkien, eta eskertu behar zitzaizkien, hizkuntzaren ahalbideak osotara garatzea xede. Greziar haiek lehenik, eta erromatar haiek gero, ia lotasunez ekin ziotelako bihurtu ziren eredu gogamenari dagokionez oro har, eta hizkuntzaren ezagutzari dagokionez zehazki, logika bat eta gramatika bat nahasian zetozelarik. Hainbestez, berriuspen horietara arte, gogamena eta gramatika batera itzuli ahal zirelakoan, eredu greko-latinoak jokatu zuen papera berealdikoa izan zen nonahi, gramatika itxuratzearekin gogamen maila berezia irabazten zelako, kultura eredu haiek hainakoa hain zuzen ere, gramatikarekin logika bat ere txertatuz hizkuntzari. Haatik, aurreiritzi horiez haraindira jar gintezkeen unetik salatzen dira, berez, mailegu horiekin letozkeen makurrak eta morrontzak ere. Horretara zilegi bide dira ere, emariak osorik borobildu ezinean dagoeneko, gutxienez makurtze horien salaketa, eta, euskarazkoari dagokionez, zehazki E. Gil Berak egin zuena: Manuel Larramendiren garaipenaren azpitik makurbidea ere heldu zela. Balizko jatorrezko euskal gramatika baten bideraketaz jabetuago zebilen behar bada Oihenart bat, bere urritasunean, zeren-eta batez ere euskararen bitxitasunak (singularia) azpimarratzen eta azaltzen saiatu baitzen bera: tema hauxe beraxe igertzen da lehen gramatika erromantzearen egile zen Nebrija eta bere kritikari zen Valdesen arteko lehiaren azpitik. Dena den, ereduzko haiek besterik gabe moldatzearen artean, eta nola edo hala birmoldatzearen artean, egon liteke onar daitekeenaren eta ez daitekeenaren arteko marra, eta Axular muga-mugan finkatu zela berariaz doakigun gauza da, jakina. Bestalde, hizkuntza haietan mintzo ziren belarrientzat gurentzat gurean haina estrainio agituko ziren molde horiek lehen bider entseiatzen zirenean: horretaz ez dugu zertan harritu.

Agian Luis Lucien Bonapartek betikotu zuen iritziarekinitsu-itsu

eta orotarako bat ez etortzea da osasuntsuena, hizkuntza literarioaren eskuduntza, literatura zentzu zabalean hartzen bada behintzat, lehenik hizkuntza mintzatuaren eskakizunetara plegatu behar delako, eta gero kulturazkotara. Kulturazko bihur ledin heinean bilakatu zen afer euskalzaleentzat euskal ereduen artean baten bat bilatu beharra, sortu inork horretara gabe sortu zirenez gero, Axular eta bere eskolari ala Leizarragari adiago batzuek eta besteak, hauek dira-eta izatez euskara idatziaren eredu historikoak; geroagokoa da garbiza-leekin pizten den arazoa. Hortik begiratuta ere, alta, gaur egungoa Axularren aldera makurtzen den bideari jarraitzen zaiola nabari da itxura guztien arabera, L. M. Mujikak erakutsi zuen legez, ikerlari honexekin Axularrenari mugez haraindikotxoak ere itzurtzen zaizkiola azpimarratu behar den arren; haatik, mugez haraindiko horietxek lilura lezakete, beren gehiegikerian formalismo hutsa litzatekena erakusten dutelako apika, komunikazio zientifikorako (formula zientifiko hotzen zirriborrapenatarako preziso) euskarazko ereduren bila lebilkeena, Jose Ramon Etxebarriak galdegiten zuenaren ariora.

Axularren lengoaiari dagokionez, bihurkera gramatikal arrotzak gorabehera, menpeko esaldiekin perpausa luzatuak asmatzeko prestaturik, estekadura sintaktikoak eite greko-latinotara makurtuz ohituraz, irakurketaren aproba erraz pasa lezakeena dirudi, esperientzia egin dezan normahirentzat, Mitxelenak iradoki bezala, non oparotsuna eta joritasuna jatorrak baitirudizkio, maisuki txertaturik, halako moldez, ezen hizketa jasotzearekin batera hizkuntza bera ere jasotzen duela baitirudikeen. Horrelakoak erabat eta txoil bereak zituenik ere ezin esan liteke, hala ere, "thornuia" hori agian euskalki haietan bazetzakeelako lehenagotik, lehenagokoak ere bai baitziren latinaren bestelako eragiketa morfologikoak erneta euskaraz, berebizikoak honen biziraupenerako L. M. Mujikaren ustez.

Axularrek lortzen zuena eta engoitik lorturik zegokeena jakitera, Etxeparegana iraulirik aski lekuko badatzake. Alde batetik, izan ere, Etxepareren mintzaera, hitz neurtuak utzi eta lauak lantzen ziharduela, beste erregistro batera aldatzen zen zertxobait; poesia idaztean zerabiltzan molde jatorretatik prosa idaztean molde erromantzeez kutsatuagoetara igarotzen zen-eta, Patxi Altunak ikusi zuen bezala, nahiz eta biraketa honen azalpena ematean, zuhurra izan arren, motz ere gerazen zen. Honen ustez prosazko tradizio baten peituan euskara babesgabeago eta mailegu arrotzetara emanago zegokeen,

poesia ez bezala; halatan, hitz lauz ageri zenean, erretorearen luma ageriko litzateke batez ere, zenbatnahi euskara birmoldatu baten oihartzun, hainbatenaz jatorrezkotik urrun: Etxepareren prosatik Axularren prosara dagoen aldea, gutxienez, Axularrenetik Leizarragarenera dagoena baino askozaz exkaxagoa da, urrirenik jota ere. Dena den, Etxepareren prosa laburtxoan, eite horiek ez dute zertan izan idatzizko tradizio arrotz baten manuko, hizketa usadio jakin batzuen isla baino, hala nola izan litekeen konplimenduzko hizkera bat, gor-teetako mintzaeretara eginago zen erregistro bat, XVI. mendeko eskuizkributan ageri den gisara. Erregistro horiek hizkera jatorragotara lerraturik zirenaren lekuko besterik ez daiteke izan, beste alde batetik, Etxepareren poesian bertan ere ageri den perpausa era, egunerokoan ere usatzen zirela kausa: "kontu hersi behar dugu eman harzaz segurki / nori baitu bere odolaz karioki erosi."

Itzuli handixko honen atarramenduz, gatozen itzulian orain Koldo Izagirreraren hitzetara, izugarri harrigarri baitira: deskolokatu egiten zaituzte guztiz, zeren bere ustez ñabardura horiek guztiak hutsalak dira, zakurraren putza, eta nola den ustel Axularren fruitua, hala dirateke kolorge eta usainge landarearen azal-loreak. Harri eta zur eginda utzi gaitzake, seguraski pour épater ari delako, utzi ere, Izagirrek, bere iritziz bi osagarri horiek ezin dira-eta nahasirik baizik ediren; dagoeneko, verbi gratia, Axularren azal-loreak eta fruituak zume eta mezu dituzu hurrenez hurren: fruitua irentsi-ezin badadi ere usna eta dasta litekeen landare ez baina, egurra emateko maki-la-mutur.

"Zergatik da klasiko Axular? Bere garaiako klase dominatzailea islatzen duelako klase hark erabili nahi lukeen hizkeran. Klase hari buru egin nahi liokeenak ezin idatziko zukeen Axularrek bezain dotore: Etxahunen gordintasunera jo beharko zukeen, adibidez, dotoretasunari muzin eginik. (...) Oso lotuak daude mamia eta moldea, edo beste nolabait esatearren, mezua eta zumea. Ni, benetan, harritu egiten naute biak bereizteko gai direnek, ez dakit nola arraio iluratu litekeen ez dut esango ezkerreko, baizik minimoki aurrerazale den inor Axularrekin, idatzi zituen lerdokeriak irakurririk. Mezuak behar zituen zumeak erabili zituen, eta hartarako trezatu zituen zume haleb trezatu zituen moduan. Axularrengatik esaten dugun hau berdin esan genezake Domingo Agirrerengatik. Klase dominatzaileek beren euskara, beren literatura garatu

ahal izan dute, eta euskara hori eredugarri bezala saldu izan zaigu. Hori faltua da guztiz. Horien euskara, horien literatura ez da eredugarria espiritu kontserbadoreentzako besterik.”

Harrituta ez eze aho bete hortz balinba...nola aditu bestela Izagirreren hitzok? Klasiko izatea klaseko izatea dugu? Iritzi horiek bihur daitezke, beren osoan ulertzearren, Izagirreren gogamen bihurriaz ere jabetzeko: norbait Axularren moldean balebil, Axularren mezuan baizik ez lebilke; Etxahunen moldera hurbil dadinak Etxahunen mamia besterik ezin azalera lezake. “Dotoretasuna” eta “gordintasuna” liriateke, izan ere, zume-mezu horietan lehiatuz leudekeenak, eta horiekin “klase dominatzailea” eta “klase dominatua”, bi estilo eta bi konpromezu –edo beligerantzia– bide. Dena dela ere, mezuak eta zumeak ikuskatzera, Axular eta Etxahun artean zer konparagai zuzen datzan jakin nahi luke batek, entsegularia bata eta koplaria bestea. Halakorik bagenekusan, generoaz goitik, lehenaren eta Etxepare artean, hezur berberari ausikirik hortzak (barkakizun izango ahal da honenbestez luzapena). Garaikideago gertatu ziren haiek; mintzaki-deago ere bai; klasekideago ere gertatu ziren, ausaz, elizkide suerta zitezkeen hein berean, baina zer klasetako ziratekeen Izagirreren klase-banaketaren arabera: bat-berekoak ala ez? Zeren bat eta berekoak izaki, zumez behintzat bereiztu ahal baitira; eta hala ez baziren, antzerako mezua bazebilkiten.

Hizkuntzalaritzaren ikuspuntutik, pentsalari bat, dagoeneko aipatua den W. von Humboldt, eta eskola bat, Sobietar Batasuneko (berehala Txinara esportatua), gerturatzen dira Izagirreren proposamenetara, non-eta batera egiten baita haietan bi eratara alaitzen zen gaia: nola kontsideratu zumearen eta mezuaren bitarako lotura estu hori, Humboldtentzat bateratze hori herrialde ezberdinetan objektibatzen denean, hizkuntza haina mundu ikuskera sortuz ondorio lez; hizkuntzari marxistentzat, aldiz, funtsean dagoena klase banaketa denean eta mintzairak subjektibazioak direnean: burgeseriak eta proletarioak, klase dominatzaileak eta dominatuak, berebergoz eratuko lituzkete lengoia bana, baina menperatzailearen ereduak inposatu egingo litzazkioke besteari, hizkuntzaren karkoa tresna izakera izaki, produkzio ideologikorako tresna alajaina, ez ezagutzarako tresna.

Nik dakidala, Jon Juaristi da aspaldi euskararen gorabehera historikoak ikusmolde materialistaren bitartez azaltzen saiatu zenetarikoa, linguistika ikusmolde honen eskema nagusiaren argibide teori-

koak ere eskainiz; definitu ere, berorien araura, ederki definitu zuen "gatazka linguistikoak" testuinguru horretan hartzen duen itxura: "ez da hizkuntzen arteko borrokaldi bat, hizkuntza ezberdinek sinbolotzat darabiltzaten sozial taldeen arteko gatazka bat baino". Alegia, hizkuntzalaritzazko ikuspuntuak ere gatazkatzen direla jakinik, eta horien gainean bere postura teorikoa hartzen zuela badirudi ere, materialismo historikoarentzat hizkuntzen bilakaeraren eragile nagusiak ideologikoak direla argitzen zaigu, hau da, hiztunek haina, hiztunen autokontzientziak baldintzatzen dituztela beren ibilbidean, nahiz eta bere horretan, hizkuntzalaritza hutsaren ikuspuntutik, hiztun gutxi batzuen autokontzientzia litzatekeen gainerakoenari gailentzen zaien, "klasekoa" iritziz. Dena den, Juaristiren azterketak ez zituen hizkuntzalaritza hutsaren mugak urratzen, haatik "soziolinguistika" aplikapen bat egiten zuen, ideologia marxistaren arabera, tubalisten, apologisten eta garbizaleen sorkuntza eta garapena esplikatzeko, eta hein honetan hizkuntzen edozein apropiazio ideologiko salatzeko balio zezakeen. Jabetze horiekin isurtzen ohi diren perbertsioen berri laburra ematen zuen Juaristik, horregatik, bere liburuan:

"Hizkuntzaren reifikazioak haren benetako izakera bigarren plano batera iraganerazten du, zeren, oro baino lehen, hizkuntza giza komunikaziorako tresna bat den: komunikabide bat besterik ez da, eta, beraz, historiari eta gizonen arteko akzioei menperaturik dagokie. Hizkuntza, hots, aldakorra da. Neogramatikoek hizkuntzari izaki bizidun baten kategoria eman zioten eta hizkuntzaren dinamikan prozesu biologiko bat ikusi zuten. Egungo soziolinguistek, berriz, hizkuntzaren aldakuntzak klase eta herrien arteko ekingtzen produktu bat direla baieztatzen dute."

Koldo Izagirre, ordea, areago doa oraindik, non hizkuntza azpiegituraren eta gainegituraren arteko tresna ez ezik, bata eta bestea ere baiten, eta ideologia bat identifika eta komunika arazi ez ezik, sustantzia bat ere eratzen baituen. Bistan da hemen arestikoan ideologikoki salatu nahi zenaren sekularizazio bati darautsala, zeren Izagirrek euskara batuaren edo estandarren arazora zeramalarik eztabaida, euskara literarioaren garapenaren arazoa sasiarazo zela esanez, literatura bat eta ideia batzuk juzka ordez hizkerak juzkatzen zituen, eta hizkera bat jaso ahal da letrara antza, zuzen-zuzen, literatura zentzu zabalenean harturik (ez gaitezen suposamenetan ha-

rantzago joan, hots, nola ote den egiten zientzia Etxahunen zumezuen bitartez). Ballrudike, hortaz, Izagirrek bi ulermolde horiekin bat-bera egin nahi lukeela, nola ez dakidan arren; otean, Xabier Mendigurenek badakike ziurraski, ohartu hasera-haseratik ohartzten baitzitzaien Koldo Izagirreraren pentsamoldeari (klasekidetasunez izango da), eta galdeak ere egoki-egoki paratzen zizkion: "hizkuntza iraultzea/errealitatea iraultzea lotuta daude ezinbestez (...) klase dominatuek ez dute lortu beren euskara eredia (...) klase gisa bereizi nahia seinalatzen duzu batetik, eta hizkuntza herri oso baten adierazpide bihurtu beharra bestetik. Nola gainditu kontraesan hori?" Azalpenik gabean, adibideak balia dakizkieke biei ala biei aditzera eman nahi zutena aditzera emateko:

"K.I. Lauaxetarena kasu polita da: besteena ia imitatuz ekarri zuen aire berri bat, hainbestearaino geunden olerkarien autismoan itota. Olerkariak, ordea, euskalzale handi haiek, bigarren eta hirugarren mailako poeta espainiarren topikoak erabiltzen zituzten, eta askotan oharkabean...Egoera horrek bultzatu zuen Lauaxeta poesia idaztera bera poeta izan gabe, eta gure poesia modernoa abiatu zuen. Jakin egin behar da kutsatzen, originaltasuna lortzeko.

X.M. Lauaxetarena kutsaketa onaren adibidea, beraz. Emango al zenuke adibideren bat, kutsaketa txarrarena?

K.I. Gogoratzen zara Bilintxen bertso hartaz...? "Dama gazte bat ezagutzen det / dirudiena izarra / eguzkiari kopetatikan / saltatutako txingarra...". Hor, dudarik gabe, literatura idatziaren eragina dago, irudi eta alderaketa kultua, "birbilatua" dakarkigu bertsolari olerkariak. Beste bertso batzuetan jazmiña, lirioa, azuzena... alpatzen ditu, edo perla garestia eta izar doratua, edo Cupidok eritu duela fletxarekin berriro... erromantiko berandutuen parafernalia sasi-poetiko guztia. Maitasunezko bertsoetan beti dauka pose moduko bat, maitatzen ez badute bere burua botako duela egiten du mehatxu, edo malko-merke ageri da, Itzazu nitaz gupidal hartan bezala. Garaiko poeta espainiar txarren eragina dago hor, eta Donostiako burgesia kokkorak behar zuen malenkonia konformista. Linea horretan, poeta txarra da Bilintx, poeta kurtsi bat. Baina ez baitio erabat uzten bertsolaritzari, halako oreka berezia lortzen du askotan, begira nola amaitzen duen bertsoa: "...bihotz nerean hala piztu du / amodiozko sugarra / nola mendian piztu

lezaken / tximistak arbol Igarra." Non dago benetako poesia, lehen bertso erdian ala bigarreanean?

X.M. Bistan da non dagoen..."

Bilintxen iruditeriaren kontu hori albo batera oraingoz, mezu eta zume kontu haiei adi oraindik orain, bertso bakar horretan zein da bertsolaria eta poeta, zein literatura idatzia eta ahozkotasuna bereizteko kriterioa? Nola ezagutzen da "benetako poesia" hor? Mendinguren azkar-azkarra dela bagenekien lehenagotik, eta horregatik arazorik gabe eransten dio Izagirrearen galderari erantzuna: non dagoen benetako poesia?... "bistan da non dagoen..." Baina bista zorrotza behar da gero horretarako, kriterio tazitu horretarako klasea behar da; klasea behar da gero Lauaxetak, euskal poesia modernoa eraiki arren, poeta ez dela esateko ere. "Klasea" diogunean, oraingo zentzu honi itsatsi beharko zaio lehenagoko aipamenetan zuena; batuketa horretatik sortzen da-eta intelektual, intelektual klaseduna, profesorea alegia. Horietara alegatu ezinik, bada, haraino artekoan azkarkeria hutsak iduri, intelektualaren betekizuna kontsignak botatzea bide da, klase kontzientziaz bete-bete noski, herriak ezagut ditzan bereak direnak eta ez direnak, badagoelako bere buruaz jabetzen den klase bat, eta honi atseginago eta berezkoago bide zaio Izagirrearen koplak abestea, Bilintxen zortziko txikiak baino. Zer da, izan ere, klasea ala herria, mezua ala zumea, bataren eta bestearen iruditeria hain erruz hastantzen dituen: herritik goratzen direlako dira klaseko, ala klasearen ahotik goratzen direlako dira herriko? Koldo Izagirrearen iturriez ez dakit nik ezer asko; Bilintxenetaz, aldiz, hor datzan bertso horretako iruditeriara joz soilik, badakit, bi zatitxo horien bereizketaren kakoa ikusten asmatzen ez badut ere, Izagirrek kiratsez kutsatzen dituen horien oihartzunak jaso daitezkeela beste hainbat abesti urrintsutan: zer klasetatik irteten duten, ondo ala txarki kutsatuta dauden, araka dezala berak edota bere klasekoren batek.

Francisque Michelek atondu eta Angel Irigarayk birmoldatu zuen bildumaren lehen liburukian aurki daitezke, askorik bilatzen aritu gabe, honako aletxo hauek, non ikusten baita erruz eta zabal gerta izan direla ezagun irudikera horiek tradizioz, Bilintxen alderaketa teknika bezalaxe (baxenafartarrak dira bertasio guzti hauek):

1.- Amodiozko solasa kantuan, 156 orrialdean, aurreneko bi ahapal-

dietan, honela aditzen da: "Artizarra jalgiten da goizetan lehenik; / Hura dela diote ooren ederrenik; / Lurrian ikusten dut bat ederxagorik, / Zeruan ere ez baltu hark bere parerik. // Izar ederra, zira xarmaz beterik; / Ni ez naiteke bizi zu ikusi gaberik: / Borta idek'adazu ene amoriagatik, / Etxekoak ohean baitira engoitik."

- 2.- 161 orrialdean, Suiet beraz, aurreneko bi ahapaldietan: "Izar batek zerutik klaritatez beterik / Gauaz argitzen du ooren gainetik; / Dudatzen dut badujenetz mundu huntan parerik. // Izar haren begia hain da xarmagarria, / Koloriak xuri gorri perfektionez betea, / Eria ere senda liro haren begitarteak."
- 3.- 178 orrialdean, Amorosa otoitzile eta gibelatia kantaren bigarren ahapaldiaren lehen bertsolerroan dio: "Izar xarmagarria, oherat joan zireia...?"; eta laugarren ahapaldiaren lehen bertsolerroan, honela: "Izar xarmagarria, fida zite niri..."
- 4.- 183 orrialdean, Amoros baten gaizkiak kantaren bigarren ahapaldiak dio: "Zu zira, zu, ekiaren paria, / Lillaren floria, / Eta begi ezinago garbia."

Bibliografia

- ALTUNA, Patxi: *Haizeak ez eramango!* Deustuko Unibertsitatea. Donostia, 2002.
- ETXEBARRIA, Jose Ramon: "Euskal prosa zientifikoaren historiaren inguruan". *HEGATS*, 30. zka. 2002, Donostia.
- GIL BERA, Eduardo: "Mellor fortuna?". *MAZANTINI*, 2. zka. II urtea. 1992, Iruñea.
- GIL BERA, Eduardo: "Lizarra eta gramatika". *MAZANTINI*, 4. zka. III. urtea. 1993, Iruñea.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: "Correcciones y adiciones al Mithridates de Adeling sobre la Lengua Cantábrica o Vasca". *RIEV*, 27 urtea. XXIV alea, 3. zka. 1933, Donostia.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *Carta a M. Abel Rémusat sobre la naturaleza de las formas gramaticales en general y sobre el genio de la lengua china en particular* Anagrama. Barcelona, 1972.

- HUMBOLDT, Wilhelm von: *Escritos sobre el lenguaje*. Península. Barcelona, 1991.
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *Los vascos*. Roger Editor. Donostia, 1998.
- IZAGIRRE, Koldo / MENDIGUREN, Xabier: "Jakin egin behar da kutsatzen, originaltasuna irabazteko". *ZEHAR*, 47-48 zka. 2002ko uda. 76-79 or.
- JUARISTI, Jon: *Euskararen ideologiak (I) Etorkiak*. Kriselu. Donostia, 1976.
- MICHELE, Francisque / IRIGARAY, Angel: *Poesías populares de los vascos I*. Auñamendi. Donostia, 1962.
- MITXELENA, Koldo: *Idazlan hautatuak*. Etor. Bilbao, 1972.
- MITXELENA, Koldo: *Historia de la literatura vasca*. Erein. Donostia, 2002.
- MUJIKA URDANGARIN, Luis Mari: *Historia de la literatura euskerika*. Luis Haranburu Editor. Zarauz, 1979.
- MUJIKA URDANGARIN, Luis Mari: *Euskal lirika tradizionala (I)*. Haranburu Editor. Donostia, 1985.
- OIHENART, Arnaud: "L'art poétique basque". *HEGATS*, 7. zka. Abendua, 1992.
- ORPUSTAN, Jean-Baptiste: "Bernat ETXEPARE'ta Arnolde OIHENART: ondoriotasunetik harat". *HEGATS*, 7. zka. Abendua, 1992.
- URRUTY, E.: "Etxepareren lankideak" *MAZANTINI*, 2. zka. II urtea. 1992, Iruñea.
- VILLASANTE, Luis: "La Virgen María en las Linguae Vasconum Primitiae de Bernard Dechepare". *BAP XVII* (1961).
- VILLASANTE, Luis: *Historia de la literatura vasca*. Ed. Aranzazu. Burgos, 1979.